

فهرست مطالب

یادداشت	۱۵
دربارهٔ این دفتر.....	۱۹
متون کهن	۲۳
افواج الامواج من بحار الاشواق (المکتوب الی القَراهه) / ابوسعید عبدالباقی بن علی بن عبدالحق ملقّب به فرید کازرونی در ۷۸۳ق.....	۲۵
رسالهٔ مزارات / خواجه محمد پارسا بخارایی	۱۱۵
التجریب الوافی فی الحبر الصافی (رساله ای به فارسی در مرکب سازی) / علی بن حسام الدین متقی برهان پوری	۱۳۱
نعم المعیار و المقیاس فی معرفة مراتب الناس / علی بن حسام الدین متقی برهان پوری	۱۴۳
پژوهش‌هایی در متون کهن	۱۵۱
رساله در احوال عمر بن دانیال بن سلیمان همدانی.....	۱۵۳
نامه‌های شاه طاهر دکنی	۱۶۱
الفتوحات المکیة و الفیوضات المدنیة.....	۱۷۱
اسرار الخط	۱۹۳
تذکرهٔ حدیقهٔ هندی	۲۳۳
سراج اللغه.....	۲۷۹

۲۹۱	احوال و آثار نویسندگان و شاعران
۲۹۳	اشعار نویافته رودکی سمرقندی
۳۰۳	نگاهی به احوال و آثار قدرت‌الله بلیغ
۳۱۱	آفتاب‌رای لکهنوی و اثر او تذکره ریاض‌العارفین
۳۲۳	آثار بزرگان قلمرو فارسی و ایران در شبه‌قاره
۳۲۵	شاهنامه‌پژوهی در شبه‌قاره
۳۴۹	پژوهش‌هایی در آثار سنایی غزنوی در شبه‌قاره
۳۶۱	پژوهش‌هایی درباره میر سید علی همدانی در پاکستان
۳۷۳	معرفی چند نسخه خطی دیوان کمال خجندی در شبه‌قاره و ترکیه
۳۹۳	جامی و شبه‌قاره
۴۱۳	نسخه‌ها و چاپ اشعار محتشم کاشانی در شبه‌قاره
۴۲۵	نسخه‌شناسی دیوان بیدل در کتابخانه گنج‌بخش، اسلام‌آباد
۴۶۳	خجندیان و آثار خجسته آنان در پاکستان
۴۷۷	هرات‌پژوهی در شبه‌قاره: پیشینه و گستره
۵۱۳	نسخه‌پژوهی
۵۱۵	سه نسخه کهن مثنوی مولوی از قلم یک کاتب
۵۲۳	محمد قاسم بن درویش محمد عصّار
۵۳۳	نسخه‌های خطی مدینه منوره
۵۶۱	ترقیمه‌نویسی نسخه‌های خطی
۵۹۱	قیمت کتاب در ۴۶ نسخه خطی
۶۰۹	فهرست‌ها
۶۱۱	نام کسان، ادیان، مذاهب، فرقه‌ها و سلسله‌ها
۶۶۳	نام مکان‌ها و نسبت‌های مکانی و مؤسسه‌ها
۶۸۹	نام کتاب‌ها، نوشته‌ها و مجله‌ها

یادداشت^۱

مهم‌ترین ناحیه بعد از ایران و افغانستان و تاجیکستان و بعضی دیگر از نقاط ترکستان روس مانند سمرقند و بخارا، که وطن زبان دری در این نواحی بوده و هست، پاکستان و هندوستان می‌باشد. زبان و ادبیات اردو به واسطه وابستگی‌ای که به فارسی دارد تقریباً شعبه‌ای از زبان و ادبیات دری شده است....

زبان فارسی در گذشته چنان پیش رفته بود که قلمرو آن بسی دورتر از افغانستان و ایران گسترده بود. در دربار هند زبان رسمی بود و ملکشعرا دربار آنجا ایرانی بود. زن جهانگیر و دختران اورنگ‌زیب به فارسی شعر می‌گفتند....

انتشار زبان فارسی در هندوستان از طرف ایرانیان و افغانان باهم شده است. بابر، مؤسس سلسله تیموریه، و پسرش همایون و نوه و نبیره و نتیجه‌اش غالباً به فارسی شعر می‌سروده‌اند.

از نوشته دکتر محمود افشار *افغان‌نامه* (ج ۳، ص ۱۱۷ - ۱۲۳).

گوشه‌ای از قلمرو زبان فارسی در چند قرن پیش سرزمین‌هایی است که اکنون هندوستان و پاکستان و بنگلادش است. رفت‌وآمد ایرانیان به شهرهای آن منطقه در دوره‌های متعددی رواج داشته است و تعدادی از ایرانیان در دستگاه‌های حکومتی و دیوانی سلسله‌های

---

۱. برگرفته از *مقالات عارف در زمینه ادبیات فارسی و نسخه‌شناسی*، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، تهران، ۱۳۸۱،

پادشاهی هندوستان و طبعاً در امور تجاری صاحب مقام و مؤثر بوده‌اند. زبان فارسی بی‌گرافه زبان تصوف اسلامی در هندوستان بوده و شعرسرایی به پارسی در آن دیار مقامی والا داشت.

شبه‌قاره نه تنها یکی از گسترده‌ترین مخازن نسخ خطی است، بلکه در بلاد آن سرزمین پهناور کتاب‌های زیادی از تألیفات ایرانی به چاپ رسیده است و ما مرهون آن کشش و کوشش هستیم.

محققان هندی و مسلمان و همچنین مستشرقینی که از جانب دولت انگلیس در آن بلاد کار می‌کرده‌اند، فهرست‌های متعدد از نسخه‌های خطی تنظیم کرده و کتاب‌هایی برای آموختن فارسی و دستور آن زبان نوشته‌اند. سلسله‌منشورات Bibliotheca Indica، که در کلکته منتشر می‌شد و هنوز هم گاه به گاه کتاب‌هایی را منتشر می‌کند، نمونه برجسته‌ای است از کارهای مهمی که در زمینه نشر کتب فارسی به‌طور جدی و فرهنگی انجام گرفته است.

در ۷۰-۸۰ سال اخیر تحقیق نسبت به ادبیات فارسی در هندوستان و سپس در پاکستان رواج بسیار یافت. محمد نظام‌الدین، هادی حسن، محمد اسحق، سید حسن، عطا کریم برق، محمدباقر، محمد اسلم‌خان، کلیم‌الله حسینی از این قبیله‌اند که در گذشته‌اند و می‌باید نامشان همواره پیش ما مخلد بماند.

پس از جنگ جهانی دوم، دانشگاه تهران با ایجاد شعبه‌ای برای تحصیل دانشجویان خارجی در زمینه ادبیات فارسی و تخصیص دادن کمک‌هزینه تحصیلی، توانست گروهی از مستعدان را به ایران بیاورد. این کار از سال ۱۳۲۷، که دکتر پرویز ناتل خانلری رئیس اداره انتشارات و روابط فرهنگی بود، آغاز شد و مخصوصاً از هندوستان و پاکستان دانشمندانی مانند نذیر احمد، امیرحسن عابدی، وزیرالحسن عابدی، شهریار نقوی به سوی ایران روی آوردند و هریک مصدر خدمات مفید در گسترش پژوهش‌های ایران‌شناسی قرار گرفتند.

دکتر عارف نوشاهی پاکستانی یکی از این قبیله است. او از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲ در دانشگاه تهران تلمذ کرد و به دریافت درجه دکتری در رشته ادبیات فارسی نایل شد. کوشش او در همه سفرها و در تمام مدتی که در ایران بود، بر تحقیق و تجسس علمی

مصروف شد. نمونه حسن ذوق و قدرت مطالعه و توانایی علمی و پژوهشی او همین سی و سه مقاله‌ای است^۱ که در این کتاب گردآوری و عرضه شده است. عارف نوشاهی به‌راستی یکی از پیام‌آوران اطلاعات استوار و نو برای ما از کتابخانه‌های شبه‌قاره و شناساننده آثار ادبی گمنامی است که در سرزمین پهناور هند پراکنده است. موجب خوشوقتی است که او از علاقه‌مندان واقعی به رواج و نشر ادبیات فارسی و افکار شاعران ایرانی در آن سرزمین است. او در هریک از پنج مبحث کتاب ما را با بررسی‌های گسترده و مستند خود آشنا می‌کند و حقاً کتابش از مراجع خوب راجع به مطالعات ایران‌شناسی در شبه‌قاره است.

ایرج افشار

---

۱. اشاره است به تعداد مقالات، در دفتر یکم مقالات عارف.

دربارهٔ این دفتر

مدتی این مثنوی تأخیر شد

از انتشار دفتر اول و دوم مقالات عارف (۱۳۸۱؛ ۱۳۸۶ش) به ترتیب ۱۷ و ۱۲ سال سپری شده است. در فاصلهٔ این سال‌ها فقدان دو بزرگوار، استاد ایرج افشار^۱ و کریم اصفهانیان^۲، که حامی و مشوق بنده در ایران بودند و در نشر دو دفتر پیشین از سوی بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار نقش اساسی داشته‌اند، مرا سخت مشوش کرده بود. نمی‌دانستم اکنون برای نشر دفتر سوم مقالات عارف به چه کسی مراجعه کنم؟ چند سال بر همین فکر و اندیشه گذشت تا اینکه در بهمن-اسفند ۱۳۹۷ سفری به تهران پیش آمد و شنیدم که دکتر محمد افشین‌وفایی مدیر انتشارات بنیاد موقوفات‌اند. چون با دکتر افشین‌وفایی از زمان همکاری با فرهنگستان زبان و ادب فارسی آشنایی نزدیک داشتم، روزی با ایشان در بنیاد قرار ملاقات گذاشتم. پس از درگذشت دوست دیرینه‌ام کریم اصفهانیان، که همیشه مرا در بنیاد با گرمی و محبت خاص می‌پذیرفت و اشعار و لطایف دلنشین او، در کنار چای ایرانی، نقش شیرینی را داشت، این اولین بار بود که به بنیاد رفته بودم و در ته دل نوعی وسوسه داشتم که در محیط جدید چه برخوردی با من خواهد شد؟ ولی دکتر افشین‌وفایی و همکاران

۱. درگذشتهٔ ۱۸ اسفند ۱۳۸۹ش.

۲. درگذشتهٔ ۱۳ بهمن ۱۳۹۴ش.

ایشان، به قول ایرانیان مرا «تحویل گرفتند» و بسیار اعزاز و اکرام فرمودند و با دست و دل باز هدایای کتاب دادند؛ اما لحظه شگفتی هنوز باقی بود. وقتی دکتر افشین‌وفایی خود از من سؤال نمود دفتر سوم مقالات عارف را کی به ما می‌دهی که چاپ کنیم! «کور چه خواهد به جز دو دیده روشن.» گفتم: چشم، زود باشد که تقدیم کنم. و چنین است که اکنون این دفتر، به پایمردی دوست دانشمند دکتر افشین‌وفایی در دسترس همگانی قرار گرفته است. لازم است در همین جا از بذل لطف و توجه ایشان سپاسگزاری کنم. همچنین مدیون محبت دوست دانشمند آقای فرید قاسملو (بنیاد دائرةالمعارف اسلامی) هستم که سال‌ها پیش مقدمات حروف‌نگاری این مقالات را در تهران فراهم آورده بودند و فایل‌ها را برای من به پاکستان فرستاده بودند که اینک با تجدید نظر و تکمیل تحویل چاپ شده است.

ترتیب دو دفتر پیشین مقالات عارف چنین بوده که مقالات پژوهشی در دفتر اول و متون و رساله‌ها در دفتر دوم گرد آمده بود؛ ولی در این دفتر چهار متن کهن و ۲۳ گفتار در زمینه‌های عرفان، ادبیات فارسی و نسخه‌شناسی در کنار هم قرار گرفته است. به جز متن *افواج الامواج من بحار الاشواق*، بقیه متن‌ها و گفتارها به‌نحوی در نشریات مختلف ایران، پاکستان، تاجیکستان و ترکیه چاپ شده یا در کنفرانس‌ها قرائت شده و پس از تجدید نظر در این دفتر قرار گرفته است.

دوستان و واقفان حال می‌دانند که انس و علاقه بنده بیشتر به نسخه‌های خطی، نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی است. بالتبع در این مجموعه بیشترین مقالات از همان منظر ارائه شده است. بخشی از این دفتر دربرگیرنده سلسله مقالاتی درباره تأثیرپذیری از آثار نویسندگان و شاعران نامدار ایرانی و آسیای میانه در شبه‌قاره است که نشان‌دهنده وسعت اقبال این قشر است. همچنین دو مقاله متعلق به آثار خجندیان و هراتیان در شبه‌قاره است که یادآور پیوندهای فرهنگی این دو شهر کهن و ارث تمدن با شبه‌قاره است.

از روزی که معیارهای نوین کمیسیون‌های نشریات علمی و پژوهشی هر کشور برای رتبه‌بندی نشریات تعیین و اجرا شده است، بنده قلم را شکسته‌ام. نه اینکه

درباره این دفتر ۲۱

استاندارد نشریات این قدر بالا رفته که «دست ما کوتاه و خرما بر نخیل» بلکه ترندهای فنی نشریات با نام شیوه مقاله‌نویسی (ضبط استنادها، چکیده‌نویسی، پیشینه تحقیق و نتیجه‌گیری و...) با طبع من سازوار نیست و بنده به مصداق مصراع حافظ «چون پیر شدی حافظ از میکده بیرون آی» خود را کنار کشیده‌ام و دیگر برای نشریاتی که رتبه «علمی پژوهشی» دارند، مقاله نمی‌نویسم و اگر مقاله می‌نویسم به خاطر اهمیت موضوع است.

عارف نوشاهی

اداره معارف نوشاهی^۱

چهارشنبه ۲۶ تیر ۱۳۹۸ - 17 July 2019